

כוחו של טוב הלב – רצפה בת-איה במדרשו של לוינס

ד"ר אליזבט גולדוין

(קטע ממאמר בכתובים)

רצפה בת-איה, דמות מקראית שולית, חותמת את אחד משיעוריו התלמודיים של לוינס, "אל עבר האחר".¹ עמדתה בחתימת שיעור זה מעניקה לה תפקיד מרכזי של מופת. עבור לוינס אין היא דמות שולית כלל וכלל.

שיעור זה שהנושא שלו הוא "הסליחה/הכפרה" (Le Pardon), נלמד בשנת 1963 בכנס שעסק ביחסם של יהודי צרפת לגרמנים בשנות הששים של המאה העשרים. בחלקו השני פירש לוינס את פרק כא משמואל ב באמצעות הסוגיה התלמודית ממסכת יבמות דף עח עמוד ב – דף עט עמוד א. הפרק המקראי עוסק ברעב שדוד המלך נאלץ להתמודד אתו. מסר אלוהי הצדיק את הרעב בחשבון לא סגור בין שאול, קודמו למלכות, לגבעונים, עם של חוטבי עצים ושואבי מים היושב בכנען מקדמת דנא.² לסילוק החשבון הפתוח, מוסר דוד לגבעונים שבעה מצאצאי שאול. הם תולים אותם ומשאירים את גופותיהם תלויות, ללא קבורה. שניים מבין שבעת הנסיכים הללו היו בניה של רצפה בת-איה, פילגש שאול. היא כנראה לא יכלה לעשות דבר כדי למנוע את רציחתם, אולם

נתקח רצפה בת איה את השק ותטהו לה אל הצור מתחלת קציר עד נתך מים עליהם מן השמים ולא נתנה עוף השמים לנוח עליהם יומם ואת חנית השדה לילה. (שמואל ב כא י – יא)

רצפה בת-איה שמרה על הגופות התלויות של בניה וחמשת צאצאי שאול הנוספים במשך תקופה של כשבעה חודשים. אך אין זה סוף הסיפור.

ויגד לדוד את אשר עשתה רצפה בת איה פלגש שאול. וילך דוד ויקח את עצמות שאול ואת עצמות יהונתן בנו מאת בעלי גיש גלעד אשר גנבו אתם מרחב בית שן אשר תלום (תלאום) שם הפלשתים (שמה פלשתים) ביום הכות פלשתים את שאול בגלבע. ויעל משם את עצמות שאול ואת עצמות יהונתן בנו ויאספו את עצמות המוקעים. ויקברו את עצמות שאול ויהונתן בנו בארץ בנימין בצלע בקבר קיש אביו ויעשו כל אשר צנה המלך ויעתר אלהים לארץ אחר-כך. (שם יב – יד)

לפי דבר ה' שנמסר לדוד, הבצורת היתה אמורה להיפסק לאחר תליית בני שאול וסגירת החשבון שבין הגבעונים לבין בית שאול. ואולם שבעה חודשים תמימים עברו, שבעה חודשים של מחאה שקטה, בהם רצפה בת-איה שמרה על גופות שבעת הנרצחים מפני חילול, ואז "ניתכו מים" – לא גשמי ברכה כי אם גשמי זעף. רק לאחר שדוד שמע על מחאתה העיקשת של רצפה בת-איה, בשמירתה על גופות בניה וצאצאי שאול האחרים, הבין דוד שעליו לעשות מעשה נוסף ולהביא לקבורה מכובדת את שאול, בנו יונתן ושבעת צאצאיו הנרצחים. רק אז, לאחר מתן כבוד לכל המתים, גמילות החסדים שהיא קבורה הולמת,³ "ויעתר אלוהים לארץ".

¹ ראו: אליזבט גולדוין, רווח בין האותיות, עמ' 157 – 172; 198 – 201.

² יהושע ט

³ בבלי סוכה מט עמוד ב.

לוינס, כמו הסוגיה התלמודית, מתעלמים לחלוטין מן ההיבט הפוליטי הכמעט שקוף העולה מחיסול שיירי בית שאול, השושלת המתחרה של דוד. המדרש התלמודי לוקח את הסיפור לכיוון אחר, ובוחר לעסוק ולהדגיש את הצדק שיש לעשות עם הגרים, כלומר הזרים, החלשים, מי שנמצאים בשולי החברה. לפי הסוגיה, לאחר שנסיונו של דוד לפייס את הגבועונים חוטבי העצים ושואבי המים בכסף נכשל, תלייתם של צאצאי שאול שימשה דוגמה ומופת לצדק שנעשה עם הגרים אפילו במחיר תליית נסיכים. גם כאשר יחסי הכוחות הם של מי שנמצאים בשולי החברה אל מול צאצאי המלך, הצדק צריך להעשות ולהראות. ולמרות זאת ומשום כך, משום שהגבועונים הגרים לא היו רחמנים ולא ויתרו על נקמתם, הם נותרו גרים, "לא מבני ישראל"⁴. הנפגעים יכלו לוותר על הנקמה ולהעטר להצעתו הכספית של דוד לפיצוי, אך בחרו שלא לעשות זאת. משום שלא ויתרו על הנקמה, הם נותרים גרים לעד ולא יכולים באמת להשתייך לעם היהודי.

התלמוד אינו מתייחס לרצפה בת איה באותה סוגיה, אבל קיים מדרש אחר, במדבר רבה, המדגיש את תפקידה בהשלמת קבורת שאול וצאצאיו וסיום הבצורת:

בוא וראה החסד שעשתה רצפה בת איה עמהם, שהיתה שומרם ביום מעוף השמים, ובלילה מחית השדה ז' חדשים, ואף על פי שאמר הקדוש ברוך הוא לדוד על שאול, שלא נספד כהלכה והוא נקבר בחוצה לארץ, היה דוד מתעצל בהספדו, שאמר שאול כבר עברו עליו תריסר ירחי שתא [שנה] ולא ארחיה לאספודי [ואין זה נהוג להספיד], כיון שהגידו לו מעשים של רצפה בת איה, נשא קל וחומר בעצמו, ואמר: מה זו שהיא אשה כך עשתה לגמילות חסדים, אני שאני מלך, על אחת כמה וכמה! מיד הלך לגמול חסד עמהם. (במדבר רבה, פרשה ח סימן ד)

מעבר לצדק, מצוי החסד שבלעדיו אין גשם, או לפחות לא גשם ברכה. זו משמעות המדרש.⁵ הצדק כאן, כפי שלוינס כתב, הוא "צדק אכזרי" ואין בו כדי לקיים את העולם. הוא מרבה ומוסיף עוד גופות, עוד מוות. אי אפשר בלי חסד. כדי להוריד גשם ולהחיות את העולם נחוץ החסד חסר החשבון, חסר ההיגיון, קבורת המתים כדי להפסיק את מעגלי המוות והרצח ולחזור אל החיים. דוד למד את כוח החסד להתגבר על המוות, מרצפה בת איה.

איך כל זה קשור ליחסם של יהודי צרפת לגרמנים בשנות הששים של המאה העשרים? על כך כתב לוינס:

נדמה לי שחברתי עכשיו לנושא שמר ינקלביץ' דיבר עליו בתחילת הכנס⁶, אף-על-פי שאיש באולם הזה לא ביקש שנוקיע אל הסלעים את צאצאיהם של רוצחינו. התלמוד מלמד אותנו, שלא ניתן לכפות מחילה על מי שדורשים צדק של נקמה. הוא מלמד אותנו, שישראל אינו

⁴ המדרש התלמודי הופך חצי פסוק זה, המתאר עובדה פשוטה, ל גזירה של דוד, תוצאה של הנקמות הגבועונית.

⁵ ראו גם: אסתר עילם, "רצפה בת איה: הרהורים על גיבורה אישה", הנרייט דהאן קלב, אביגדור שגן, דפנה חורב ואלי ברקת (עורכים), א-מיתיות: צדק חברתי, מגדר ומדרש, עמ' 157 – 164.

⁶ ולדימיר ינקלביץ', פילוסוף יהודי צרפתי שלימד את השיעור הראשון באותו כינוס שכותרתו - "הקדמה לנושא הסליחה". הוא דיבר באריכות על הקושי לסלוח לאכזריות יוצאת הדופן של הנאצים. משפט הסיכום שלו, היה: "מעשה הסליחה חזק יותר מהרוע... או ליתר דיוק הוא חזק כמו הרוע... הוא חזק כמו הרוע אך אינו יותר חזק מהרוע". (Le Pardon, Press Universitaires, 1965, p. 261)

שולל מן האחרים את זכותם זו, הבלתי-מעוררת. ובעיקר הוא מלמד אותנו, שישראל אכן מכיר בזכות זו, אבל אינו תובע אותה לעצמו; להיות ישראל פירושו שלא לתבוע אותה.⁷

ומעבר לכך, מעבר לצדק, לנקמה, לאכזריות ולטוב, סיים לוינס שיעור זה בפסקה הבאה:

ומה שנוטר לאחר תמונה קודרת זו של המצב האנושי ושל הצדק עצמו, מה שנתעלה מעבר לאכזריות השתולה בסדר הרציונאלי (או אולי הסדר עצמו), זו תמונת אותה אישה, רצפה בת איה, אשר במשך שישה חודשים עמדה על משמר הגוויות של ילדיה ביחד עם גוויות מי שאינם בניה, מפני עוף השמיים וחיית השדה, אלה קורבנות הצדק חסר הרחמים של בני האדם ואלוהים. מה שנוטר אחרי כל-כך הרבה דם ודמעות שנשפכו בשם עקרונות נצחיים, זו מסירות הנפש האישית, אשר בין כל אותן תנועות דיאלקטיות של הצדק, וכל מיני התפניות המנוגדות, מוצאת לעצמה, ללא היסוס, דרך אחת ישרה ובטוחה.⁸

עבור לוינס, הלקח האחרון, הערך הבטוח היחיד שמאפשר חיים לאחר השואה, לאחר התרוקנותם של השמים ואינספור קורבנות, הוא החסד. לא צדק שמימי ולא צדק ארצי, אנושי. מה שמאפשר את סיום הבצורת הוא גם מה שמאפשר לחיות לאחר השואה. בראשית אותו השיעור הגדיר לוינס את אובדן האמונה בניצחון הטוב ואת הייאוש כעבירות שבין אדם למקום.⁹ ניהיליזם מוסרי אורב לאדם הסובל וגם לאדם הנוכח בסבל הזולת. ואולם, המעשה שאישה אחת עשתה, היד המושטת של אדם אחד לעזרת אדם אחר, טוב הלב, הוא מה שמאפשר שלא לשקוע בכך. מה שמאפשר שלא להתייאש לגמרי מניצחון הטוב הוא הטוב האנושי הבלתי מנוצח. התקווה שהיא ההיפך מן הייאוש, האמונה בניצחון הטוב הם תנאי לאחריות לסבלו של זולתי, לאתיקה. במובן זה, רצפה בת איה היא הגיבורה המקראית של עידן השמים הריקים שלאחר השואה; היא זו שמלמדת לאהוב את התורה יותר מאלוהים.

... אי אפשר ואסור להצדיק את סבל השואה. שכן, מה יכול להצדיק בכלל סבל בממדים כאלה? האם נרצה אל המנהל את עולמו ומאפשר סבל שכזה? האם קיים הסבר כלשהו שיכול להצדיק זאת? תשובתו של לוינס לשאלות אלה שלילית. כבר בשנת 1955, במאמרו "לאהוב את התורה יותר מאשר את אלוהים" כתב על "ודאות קיומו של אלוהים...תחת שמים ריקים".¹⁰ אהבת התורה תחת שמים ריקים אלה, משמעה ציות למצוות, ציות לאחריות לזולת שהמצוות מכוונות אליה, ללא תנאי, ללא תלות בצדקתו של האל. ודאות קיומו אינה נשענת על אמונה בצדקתו או בהשגחתו, אלא רק על תורתו.

⁷ אל עבר האחר, עמי 31.

⁸ שם

⁹ אל עבר האחר, עמי 13.

¹⁰ חירות קשה, עמי 212.